

Культурно-цивілізаційні особливості етнічної картини світу французів: етатизм і корпораціонізм

Оксана Просяник

*Кафедра бізнес-журналістики і цифрових медіа
Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця*

A B S T R A C T

French culture and civilizational identity are the result of a long history shaped by the interplay of political centralization, republican ideals, secularism (laïcité), intellectual tradition, and contemporary transformations influenced by globalization and immigration. The article analyzes the key cultural and civilizational characteristics of the French, which are derived from etatism and corporatism. These are, above all, elitism, secular state nationalism, institutional formalism, and elitist particularism.

Keywords: French ethnic worldview, elitism, secular state nationalism, institutional formalism, elitist particularism

Ми розуміємо етнічну картину світу як «синергетичний спосіб організації суспільного досвіду людини, що зумовлений сукупністю його когнітивно-дискурсивної діяльності у рамках традиційно-культурної спільноти» (Leszczak 2014: 23). Іншими словами, це цілісне уявлення про буття, властиве членам певного етносу. Етнічна картина світу визначає характер ставлення до різних реалій світу та систему взаємодії людини зі своїм натуральним оточенням, а передусім ставлення до інших етнічних спільнот та взаємодію з ними.

Підстави культурно-цивілізаційної типологізації етнічних картин світу на аксіологічних засадах були створені польськими науковцями Олегом Лещаком і Ришардом Стефанським (див. Leszczak, Stefański 2024; Stefański, Leszczak 2024). Автори концепції вирізнили 8 ключових культурно-цивілізаційних моделей організації суспільства (трибалізм, туранізм, корпораціонізм, етатизм, ідеократію, теократію, консумпціонізм і громадянську модель) та описали понад 50 можливих бінарних гібридних систем, базованих на цих восьми моделях. Звісно, реально існуючі етнічні картини світу є гібридами набагато складнішими, бо можуть формуватися на основі усіх базових моделей одночасно. Тим не менше, представлена концепція дозволяє створювати описи таких складних гібридів. Без сумнівів, її можна застосувати й до опису французької етнічної картини світу.

Перші дві моделі – туранізм і трибалізм – є найбільш архаїчними і становлять субстрат для усіх без винятку сучасних етнічних картин світу. Справа лише у тому, що для одних вони є базовими і все ще домінуючими, для інших – лише рудиментами досить віддалених стадій формування суспільства. Для високо урбанізованих, культурно ідеологізованих і технологічно цивілізованих французів обидві ці моделі є маргінальними або, в найкращому випадку, субординантними (тобто характерними лише для досить нешироких верств населення).

Французька цивілізаційна самосвідомість формувалася під впливом централізованої держави (на початках – роялізму та абсолютизму, а пізніше – республіканських цінностей) та просвітницької еліти (перш за все традиції паризької громадської інтелектуальності).

Інтелектуали (від Монтеस्क'є до Бурдьє) відіграли довготривалу роль у формулюванні суспільних норм та у визначенні культурного капіталу як джерела соціального статусу. Теорія культурного капіталу П'єра Бурдьє лишається одним із ключових інструментів для розуміння того, як культурні практики відтворюють ієрархії у французькому суспільстві (див. Бурдьє 1986). За моделями крос-культурних порівнянь Гірта Хофштеде (Hofstede, Hofstede, Minkov 2011), французьке суспільство демонструє високий рівень індивідуалізму й помірний або високий ступінь уникнення невизначеності (тобто формалізму інституціоналізму) – характеристики, які впливають на соціальні очікування, організацію праці та способи комунікації. Ці культурні індикатори пояснюють одночасну цінність індивідуальної автономії й значущість формальних інституційних правил у Франції (див. *Geert Hofstede*).

Ключовими культурно-цивілізаційними маркерами французького суспільства є **інтелектуально-громадянський елітизм** (як суміш елітарного корпораціонізму та громадянської моделі), **громадянський етатизм** (як поєднання класичного республіканського етатизму з цінностями громадянського суспільства) та **державницький націоналізм** (закорінений у світській етатистичній ідеократії). Як бачимо, у формуванні світогляду пересічного француза брали участь цінності трьох інституційних (етатизм, корпораціонізм і ідеократія) та однієї індивідуалістичної (громадянство) культурно-цивілізаційних моделей.

Етатизм (тобто культурно-цивілізаційна цінність держави і права) у різних його проявах залишається істотним елементом французької етнічної картини світу. Франція відома своєю активною державною культурною політикою – від інституцій підтримки мистецтв до політики «культурної винятковості» (*cultural exception*), спрямованої на захист культури від виключно ринкових механізмів. Новіші дослідження аналізують трансформацію цієї політики у добу стрімкої цифровізації та глобального ринку культурних товарів; є свідчення, що державні інтервенції залишаються ключовим чинником збереження мовного й мистецького різноманіття (див. Fanchi, Locatelli 2024).

Адміністративно-правова і економічна культура Франції має яскраво виражений етатистичний характер. Багато століть французи жили в умовах централізованої держави. Особливістю соціально-економічної моделі, що склалася у Франції, є т.зв. дирижизм, тобто економічний етатизм:

У найширшому сенсі, дирижизм охоплює всю централізаторську традицію у французькому історичному розвитку, починаючи з тривалого правління Людовика XIV, перерваного правлінням Наполеона, і аж до наших днів. У більш вузькому сенсі, який використовується сьогодні, дирижизм означає роль центрального уряду у «керуванні» французькою економікою. (...) у порівнянні з англомовними країнами, або, як би сказали французи, «англосаксонськими» країнами, французи протягом своєї історії виявляли стійку неприязнь до «лібералізму», під яким вони розуміють вільні ринки та обмежену владу уряду (Carlberg 2001: 132–133).

Держава і закони (зокрема ті, що запевняють права громадян) займають досить істотне місце в свідомості француза. Держава сприймається як гарант порядку і добробуту. Не дивно, що теми *Les fonctionnaires* (чиновники), *L'administration* (керівництво) і *Les assurances* (страхування) входять у п'ятірку специфічно французьких анекдотів. Втім, французький економічний етатизм не є ані соціалістично-плановим, ані феодально-підлеглим. Традиції революційного республіканізму і громадянської моделі призвели до того, що держава розуміється не як суверен, чи тим більше, пан, а як надійний інструмент соціалізації.

Яскравим прикладом громадянського етатизму французького суспільства є державна регуляція соціальної рівності (див. Terssac 2003: 11–33). Хоча Франція і не входить у групу країн з індексом нерівності Джині, нижчим ніж 30 (займає 11 місце серед розвинених країн)¹, проте вона активно займається впровадженням податкових регулювань, які призвели б до ліквідації відстані не лише між

¹ *List of countries by income equality*. Wikipedia. The Free Encyclopedia. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_income_equality [25.03.2024].

найбагатшими й найбіднішими громадянами, але й є однією з найактивніших держав, що борються за ліквідацію усіх інших форм нерівності. Завдяки цьому Франція входить в десятку країн з найвищим рівнем суспільного розвитку (згідно індексу HDI – Human Development Index).

Французька влада також є лідером у проведенні соціально орієнтованої політики. Дослідження, проведене Організацією Економічного Співробітництва і Розвитку, показало, що за рівнем допомоги безробітним, соціальної допомоги і сімейних виплат Франція посідає провідні позиції серед країн, що входять у цю організацію. У 2020 р. на надання соціальної допомоги громадянам в умовах пандемії французька держава направила 32% свого ВВП, випередивши за цим показником Фінляндію (29,6%), Данію (29,2%) і ФРН (25,4%) (див. Hiault, 2020).

З іншого боку, державна опіка над культурно-соціальним життям французів має нерідко характер надміру бюрократичних практик. Французька система публічної служби, на думку О. Онуфрієнко, зберігає «традиційні ідеали раціональної бюрократії» (Онуфрієнко 2017: 169–170). Причини цього явища слід вбачати у досить великій історії публічної служби. Вона сформувалась у Франції раніше, ніж у всіх інших суспільствах Європи і світу. А, беручи до уваги етатистично-корпораційні джерела французької ментальності та ролі історизму і урбаністичного традиціоналізму в обох цих культурно-цивілізаційних моделях, можна зрозуміти, чому французи так міцно тримаються основ своєї публічної адміністрації. Бюрократизм у Франції має два боки – негативний (обтяжливий протекціонізм, великий обсяг документів і тяганина у їх обігу, формалізм у адмініструванні) та позитивний (соціальна опіка і допомога, правовий нормативізм). Можна сказати, що французька держава цілком заслуговує на назву *соціальної держави* або ж *держави опіки*.

Одним з яскравих проявів етатизму у французькій етнічній картині світу є формалізм. Нік Япп і Мішель Сіретт, дослідники французької ментальності у порівнянні з «англосаксонською», відзначають:

У США вважається, що будь-яка людина може досягти всього на світі, якщо по-справжньому цього захоче. У Великобританії установка дещо інша: будь-хто може досягти всього на світі, якщо доведе, що він на це здатний. У Франції ж впевнені: будь-хто може досягти всього на світі, якщо отримав відповідну кваліфікацію, ну а якщо він її отримав, то йому просто зобов'язані надати можливість досягти всього, чого він хоче, відразу ж, як він доведе, що йшов до своєї мети правильним шляхом, дотримуючись загальноприйнятих норм і умовностей. (Yarr, Syrett 1995).

Другою важливою складовою французької етнічної картини світу є **елітарний корпоратіонізм**. Попри досить сильно розвинені елементи громадянського суспільства (котрі, слід підкреслити, й виникли у Франції у часи Великої революції), французьке суспільство залишається розшарованим на традиційні верстви, організовані у суспільні корпорації. Почуття корпоратійної спільноти перш за все стосується робітників чи сучасного прекаріату, що виражається у корпоратійній солідарності, зокрема у досить частих соціальних протестах. Але, з іншого боку, корпоратіонізм виражається й у збереженні соціально-майнового розшарування, базованого на такій ключовій цінності, як приватна власність. Кризь призму концепції Бурдьє можна розглядати, як *habitus* (втілені схильності й практики) відтворює суспільні нерівності у Франції: освітні практики, стилі споживання культурних благ і символічні маркери становлять механізм передачі привілеїв між поколіннями. Нещодавні роботи підтверджують, що в умовах нерівності *habitus* залишається ключовим для аналізу соціальної мобільності у Франції (Sharlamanov, Jovanoski, Kostovska 2024).

Французький елітаризм, проте, має виразний індивідуалістичний та інтелектуалістичний характер. «Перед розумом французи воістину поклоняються. Найбільшу повагу і любов у них завжди викликали продукти інтелектуальної діяльності, тобто одночасно Розуму і Почуттів. Вони здатні поклонятися як ідеям, так і тим, хто ці ідеї створює» (Yarr, Syrett 1995). Відомий французький

письменник Поль Валері звернув увагу на своєрідність французького інтелектуалізму:

Франція, мабуть, є єдиною країною, де суто формальні міркування, турбота про форму як таку, збереглися і домінували в сучасну епоху. Почуття і культ форми, на мій погляд, є пристрастями розуму, які найчастіше зустрічаються у поєднанні з критичним мисленням і скептичним настроєм. Вони супроводжуються особливою свободою щодо змісту і часто співіснують з певним почуттям загальної іронії. Ці вишукані вади чи чесноти зазвичай культивуються в соціальних середовищах, багатих на досвід і контрасти, де рух обміну ідеями, активність зосереджених умів, що стикаються у своїй різноманітності, перебільшуються і набувають інтенсивності, яскравості, а іноді й сухості полум'я (Valéry 1938: 124).

Це, без сумніву, є залишком суто корпоративного елітаризму. Але поширення цієї риси на широкі верстви може бути впливом громадянської культурно-цивілізаційної моделі з її повагою до людської гідності, братерства, рівності і індивідуальної свободи. Саме під впливом республіканізму традиційний корпоративістський елітаризм поступово у Франції переріс у громадянський елітизм. Як пишуть Стефанський і Лещак,

Поняття елітизму все частіше згадується при описі явищ соціальної ієрархізації в країнах з високорозвиненими ідеократичними тенденціями, котрі при цьому, намагаються якнайскоріше позбутися класової чи матеріальної ієрархії. Елітизмом називають, зокрема, систему організації суспільства в демократичній державі, в якій важливу роль відіграє корпорація політичних еліт (Stefański, Leszczak 2024: 139).

Цитовані автори характеризують французьке суспільство як щось посереднє між корпоративно-громадянською та громадянсько-корпоративною системою організації суспільства (там само, 257). Як стверджують Япп і Сіретт, «основа французької державної системи – це перш за все мериторатія» (Yapp, Syrett 1995).

Елітизм фактично перетворює француза у активного *homo politicus*'а. Це може виявлятися, наприклад, у активній громадянській позиції (часом жартують, що страйки й демонстрації протесту – це найпоширеніше французьке хобі). Але може мати й комунікативно-мовний вимір. Дуже цікавим є той факт, що французи на усі питання, прохання, звернення відповідають «ні». Навіть погоджуючись із співрозмовником, француз завжди розпочне фразу з «ні». Первісне «ні» дає пізніше можливість сказати «так». Особиста відповідальність провадить до того, що початкова згода вже не дає можливості відмовитися. Французи випрацювали багато способів сказати «ні», наприклад *Це може бути складно*.

Одним з ключових концептів французької картини світу є т.зв «французька винятковість» (*l'exceptionnalisme français*). Останнє десятиліття відзначається активною критикою цього поняття у французькому інтелектуальному середовищі, що свідчить про те, що явище надалі є живим. Як зауважив Жан-Тома Лес'єр,

Довгий час Франція вважала себе винятковою нацією. Генеалогію цього почуття варто було б встановити раз і назавжди, але слід визнати, що від нації прав людини 1789 року до «принцеси казок і мадонни на фресках стін», яку прославляв генерал де Голль, французи та їхні керівники звикли до своєї проголошеної винятковості. «Винятковість», нещодавно діагностована американським вченим Езрою Сулейманом у його праці «Французькі шизофренії», є для них нормою, своєрідним міфом, який за потреби перетворюється на «французькі винятки». Гаразд, але що саме є міфом? Основоположна розповідь, ілюзія, жест, що формує історію, створює політику, соціальний консенсус, культурну однорідність... Без цього нелегко обійтися (Lesueur 2009).

Ідея винятковості стосується і мови, і національних рис, і культури, і способу (стилю) життя, і світського характеру державності, і власності, і естетики (див. Braizaz 2017) і ввічливості як манери спілкування (див. Pernot 1996), і гастрономії (див. Bonnet, Villavicencio 2021), і багато чого ще, що становить для француза

його *patrimoine*, тобто національним надбанням чи національним багатством. Не важко помітити, що практично усі перелічені моменти за їхньою культурно-цивілізаційною приналежністю сягають корінням у становий корпоративізм, а ще точніше – у шляхетсько-буржуазний елітаризм.

В певному сенсі можна сказати, що французький середній клас посідає таку характерну рису, як іманентна буржуазність, хоча переважна більшість не хоче цього визнавати через несприйняття самого цього терміну. Як пишуть Япп і Сіретт, для французів

Бути буржуа – це не конкретний суспільний статус, не приналежність до певного класу, а, скоріше, спосіб життя. Причому цей спосіб життя, як не дивно, викликає у французів одночасно і захоплення, і відразу. Буржуазія приваблює їх впевненістю в собі, відсутністю вульгарності, своєю надійністю і довговічністю. Однак французам огидні передбачуваність буржуазії, відсутність допитливості, зайва респектабельність. Це важкий внутрішній конфлікт, і вирішити його французам поки що не вдалося (Yapp, Syrett 1995).

Ерін Меєр у книжці «Культурна карта. Бар'єри міжкультурного спілкування в бізнесі» звертає увагу на те, що французи (як і японці) належать до суспільства високо контекстуального типу, тобто зрідка говорять прямо, воліють описувати й говорити таким чином, що зміст їхніх слів треба вміти вичитати «між рядків» (Меєр 2020). Це теж може бути залишком корпоративістичного елітаризму (основною рисою японського суспільства є саме традиціоналістичний корпоративізм – див. Sydorkina 2023). Як стверджує Меєр, французьке «ні» не слід трактувати як негативізм французів. Це, швидше, запрошення до спілкування. Французи славляться своїм красномовством та культурою мовлення. Це також можна розцінити як спадок після феодального корпоративізму.

Одним з проявів елітаризму у сфері суспільної комунікації можна вважати відому французьку ввічливість – *politesse*, у парі з якою завжди йдуть такі поняття, як манери, бонтон, галантність,

гречність, виховання, *savoir-vivre*. Як пише польська дослідниці Анна Галензьовська-Кшистолік,

Французька ввічливість опирається на чотири засади: 1) соціалізації, 2) рівновазі, 3) поваги до іншої людини, 4) поваги до себе самого (Gałęziowska-Krzystolik 2015: 160).

Неважко здогадатися, що це типовий продукт Французької революції та впровадженого нею поняття громадянина (*citoyen*). Проте попри виразну громадянську прагматику, з точки зору форми і смислового наповнення *politesse* є цілком породженням феодальної манери спілкування еліти.

Ще один елітарний «релікт» – внутрішній спокій і неспішність. Французи цінують відпочинок, прості радощі життя тут і зараз. Вони не рвуться з ентузіазмом до роботи. Перерва у праці – 2 години. Вона буде використана повністю. Ніхто не поспішає знову приступити до виконання обов'язків. Сенс життя у французькій моделі у тому, щоб просто жити теперішнім і насолоджуватись моментом, а не рватися вперед, до все більшої продукції і консумпції. Це теж своєрідне поєднання буржуазної респектабельності (корпораціонізму) і глибокої самоповаги, почуття власної гідності (громадянської риси).

Манери поведінки, у т.ч. ввічливість і галантність у спілкуванні можна розглядати ширше як прояви панестетизму. Краса спілкування (етика) йде у французів у парі з красою речей і елегантністю (власне естетикою). В певному сенсі можна сказати, що французький світ побуту і публічного життя збудований на поняттях стилю і смаку. Не даремно з Францією асоціюється також поняття високої моди – *haute couture*, котре формує навколо себе когнітивний простір все тих же винятковості, елегантності, стилю, а також успіху, приналежності до суспільної еліти.

Врешті своєрідним проявом французької етнічної картини світу, а одночасно маркером корпораціоністичної культурно-цивілізаційної моделі є гастрономічна культура, що виросла у культурно-цивілізаційний знак **елітарного партикуляризму**. Численні гастрономічні

практики та організовані культурні фестивалі підсилюють відчуття культурної «особливості» або «винятковості» французького суспільства. Проявом чистого елітарного корпораціонізму є, наприклад, відомі зірки Michelin Ален Дюкасс (Дюкасс 2025), Поль Бокюз (Bocuse Paul 2024) та ін.

Таким чином, можна стверджувати, що значною мірою традиційним субстратом французької етнічної картини світу є одночасно елітарний корпораціонізм, а також раціональний і соціальний етатизм республіканського типу. Проте це лише база сучасного французького менталітету і не становить його цілісності. Значне місце у французькій етнічній картині світу займають ідеократія (світськість і національний партикуляризм), а також громадянська культурно-цивілізаційна модель. Але це тема для окремого обговорення.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Bocuse Paul (2024). URL: <https://bocuse.fr/fr/> [07.10.2025].
- Bonnet, E. Villavicencio, D. (2021). *Patrimoine et créativité en gastronomie, à la recherche de compromis...* Kilien Stengel. Identités alimentaires et héritages gastronomiques, L'harmattan, 2021. URL : <https://shs.hal.science/halshs-03516455/document> [07.10.2025].
- Bourdieu, P. 1986. *The Forms of Capital*. In: Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, edited by J. G. Richardson. New York: Greenwood Press. 241-258.
- Braizaz, M. (2017). *Le « problème » de la beauté : quand la sociologie s'intéresse au travail esthétique de soi.* „Strathèse” [En ligne], 6. URL: <https://www.ouvroir.fr/strathese/index.php?id=514> [07.10.2025].
- Carlberg, R. (2001). *The Persistence of the Dirigiste Model: Wireless Spectrum Allocation in Europe, à la Francaise. Allocation in Europe, à la Francaise.* „Federal Communications Law Journal”, 54 *(1). 130–164.
- Ducasse Alain (2025). URL: <https://www.ducasse-paris.com/> [07.10.2025].
- Fanchi, M., Locatelli, M. (2024). *Theatrical Release Windows: A Playground for “Cultural Exception” Policies?* „Cinéma & Cie Film and Media Studies Journal” 23(41). 41–55.
- Hiault R. (2020). *Coronavirus: La France plus que jamais championne des dépenses sociales* «Les Echos». 30.11. URL: <https://www.lesechos.fr/monde/enjeux-internationaux/coronavirus-la-france-plusque-jamais-championne-des-depenses-sociales-1269608> [5.10.2025].
- Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M. (2011). *Kultury i organizacje*. Polskie Wyd. Ekonomiczne.
- Gałęziowska-Krzystolik, A. (2015). *Grzeczność polska i francuska. Różnice i podobieństwa*. W: Zieniewicz, A., Rabczuk, A. (red.), *Czym kultura polska może uwieść frankofona?* Wydział Polonistyki UW, Warszawa. 153–167.
- Geert Hofstede. URL: https://geerthofstede.com/culture-geert-hofstede-gert-jan-hofstede/6d-model-of-national-culture/?utm_source=chatgpt.com [04.10.2025].
- Yapp, N., Syrett, M. (1995). *The Xenophobe’s Guide to the French*. Ravette Pub Ltd.
- Lesueur, J.-T. (2009). *Demain, la fin des exceptions françaises.* “Géoéconomie”, 50. URL: <https://institut-thomas-more.org/2009/09/18/32791/> [6.10.2025].
- Leszczak, O. (2014). *Rosyjski etniczny obraz świata w aspekcie kulturowo-cywilizacyjnym i lingwosemiotycznym*. Wyd. Adam Marszałek, Toruń.

- Leszczak, O., Stefański, R. (2024). *Modele (systemy) kulturowo-cywilizacyjne. Tom 1. Typologia aksjologiczna organizacji społeczeństwa. Analiza dyskursu naukowego i filozoficznego*. Wydawnictwo UJK, Kielce.
- Pernot, C. (1996). *La politesse et sa philosophie*. Presses Universitaires de France. URL: <https://shs.cairn.info/la-politesse-et-sa-philosophie--9782130475606?lang=fr> [07.10.2025].
- Sharlamonov, K., Jovanoski, A., Kostovska M. *Social inequalities as a context for the formation of habitus*. "Discover Global Society", 2. URL: <https://doi.org/10.1007/s44282-024-00125-w> [04.10.2025].
- Stefański, R., Leszczak, O. (2024). *Modele (systemy) kulturowo-cywilizacyjne. Tom 2. Dyfuzje systemów kulturowo-cywilizacyjnych. Analiza aksjologiczna*. Wydawnictwo UJK, Kielce 2024.
- Sydorkina, A. (2023). *Korporacjonizm japoński w ujęciu cywilizacyjno-kulturowym i wynikające z niego relacje społeczno-instytucjonalne*. W: Stefański, R. (red.) *Człowiek – Społeczeństwo – Świat: Interakcje społeczne*. Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2023. 197–224.
- Terssac, G. de (2003). *La théorie de la régulation sociale : repères pour un débat*. In : *La théorie de la régulation sociale de Jean-Daniel Reynaud*. URL: <https://shs.cairn.info/la-theorie-de-la-regulation-sociale-de-jean-daniel--9782707141125-page-11?lang=fr> [07.10.2025].
- Valéry, P. (1938). *Introduction aux images de la France*. In: *Regards sur le monde actuel*. Éditions de la N. R. F. 109-130.
- Меєр, Е. (2020). *Культурна карта. Бар'єри міжкультурного спілкування в бізнесі*. Київ: Наш формат.
- Онуфрієнко, О. (2017). *Французька модель публічної служби: ітерованість еволюції та слабка конвергенція з громадянським суспільством. «Ефективність державного управління»*. 2 (51), ч. 1. 160–174.